

Закутинська І. І.¹
Сливка Р. Р.¹
Заячук М. Д.²

Субурбанізаційна зона м. Івано-Франківськ та її приміська сільськогосподарська спеціалізація

¹ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

² Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Ченівці
e-mail: zakutynskairina@gmail.com, romanslyvka@i.ua, zayachukmyroslav@ukr.net

Анотація. Урбанізація в сучасній Україні проходить на фоні депопуляції населення в комплексі із економічною кризою. Обидві обставини торкнулись як міст, так і сільської місцевості. Тому абсолютна кількість міського населення в Україні зменшується, хоча існують міста, які продовжують зростати. Демографічна криза на селі обумовила те, що в скрутних економічних умовах молоде працездатне населення репродуктивного віку мігрує до міст. Це сприяє подальшому зростанню частки міських жителів та абсолютної кількості жителів деяких міст, особливо найбільших та тих, які знаходяться в аграрних слабо урбанізованих регіонах. Спеціалізація сільськогосподарського виробництва поєднана з його розміщенням. Вони є формами суспільного поділу праці і знаходяться в постійному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Розміщення характеризує кількісний бік суспільного поділу праці і вказує, які види продукції, в якому розмірі й на яких площах виробляються на тій чи іншій території (в зоні, області, районі, мікрзоні, окремій виробничій одиниці). Уже багато років у світовому сільському господарстві простежується тенденція до поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва на всіх рівнях його організації.

Ключові слова: приміська зона; субурбанізація; урбанізація, сільськогосподарська спеціалізація приміської зони; напруга поля демографічного впливу; Івано-Франківськ.

Вступ

Істотно нагромадивши певні функції у територіальному поділі, міста постали соціально-економічними полюсами розвитку території, формуючи навколо себе поле свого впливу на оточуюче середовище. Ріст міст веде до зміни структури господарства приміських зон. Середні та великі міста формують навколо себе інфраструктурне забезпечення, азональну сільськогосподарську спеціалізацію, створюють обслуговуючі промислові підприємства, формують зону рекреації, зростає територіальна мобільність населення приміської зони і зростає частка «мешканців села – працівників міста»). На початку ХХІ ст. в Івано-Франківську відбувається динаміка урбанізованого простору: від історично-сформованого до новосформованого простору, які зумовлені природно-кліматичними та суспільно-економічними чинниками. Урбанізація вступила в нову фазу, яка дістала назву субурбанізації. Передмістя починають розвиватися за рахунок центрального міста: йде інтенсивне переселення у приміську зону жителів з центрального міста, переорієнтація туди промислових та інших функцій. Приміською зоною є територія що сформована (формується) під впливом міста якій властиве поєднання сільського та міського способу життя населення. Приміська зона м. Івано-Франківська характеризується наявністю значної кількості зв'язків з ним населених пунктів (трудові, культурно-побутові, виробничо-економічні, аграрно-промислові, адміністративно-управлінські, рекреаційні зв'язки), що посилює інтегрованість приміських поселень у систему взаємодії з великим містом.

Мета дослідження полягає у суспільно - географічному аналізі субурбанізаційних зон великих міст (на прикладі м. Івано-Франківськ), а саме засадах їх виділення та особливостях формування їх сільськогосподарської спеціалізації.

Проблема дослідження теоретичних засад урбанізації та субурбанізації знайшла своє відображення у працях українських і зарубіжних вчених, з-поміж яких : Є. Алаєв, Ю. Білоконь, В. Джаман, Дж. Форрестер, Ш. Ібатулін, С. Іщук, П. Кругман, П. Кахнич, Г. Лаппо , К. Мезенцев, В. Нудельман, Е. Перцик, Б. Посацький, О. Топчієв та інші.

В останні десятиліття в Україні на хвилі «загальної приватизації» і роздержавлення були втрачені економічні і організаційні важелі управління просторовим розвитком, процес став майже некерованим і хаотичним. На зміну державі-монополісту у процес урбанізації долучилася велика кількість приватних інвесторів, які передусім відстоюють власні інтереси. Бажання якнайшвидше отримати прибуток від нерухомості разом з відсутністю у них містобудівної культури і послабленням державного регулювання урбанізаційних процесів зумовили хаотичну забудову міст і сіл, втрати об'єктів культурної спадщини, погіршення екологічних умов тощо. [1, с. 99-100]. Тобто, в Україні сформувались традиційні для Заходу чинники субурбанізації. Власне ці питання розглянуто в сучасних дослідженнях зокрема В. Нудельмана, В. Колосова, К. Мезенцева, І. Савчука, Ю. Палехи.

Питання формування приміської сільськогосподарської спеціалізації розглянуто в працях І. Тюнена, М.Д. Пістуна, С.І. Іщука, О.В. Гладкого та ін. Так, Тюнен досліджував вплив на розміщення

сільськогосподарського виробництва трьох чинників : 1) виробничих витрат; 2) родючості ґрунтів; 3) транспортних витрат при співставленні з ринковими цінами. На підставі такого аналізу, прийнявши за основу вплив на сільськогосподарське виробництво одного центру, ним обґрунтовані закономірності розташування сільськогосподарського виробництва. Кожна сільськогосподарська культура за Тюненом, повинна бути розташована на найбільш оптимальній відстані від ринку. Як результат запропоновані шість концентричних поясів сільськогосподарської спеціалізації [2, с.102-103].

За М. Д. Пістуном, територіальна структура сільського господарства – це співвідношення різних форм аграрно-територіальних поєднань певної території, що склалося в процесі територіальної структури і пропонується виділення сільськогосподарських районів, підрайонів, ареалів виробничо-територіальних типів підприємств, їх окремих видів та виробничих частин [3, с. 93]. Вчений вказує на те, що у загальній класифікації регіональних аграрно-промислових територіальних комплексів вагоме місце посідають приміські комплекси, які в типології виділяються за ознакою основної спеціалізації (овоче-молочно-продуктова) і рівнем концентрації виробництва та інтенсивністю ведення сільського господарства [4, с.155-158].

При дослідженні Київської господарської агломерації С.І. Ішук та О.В. Гладкий аналізуючи напрями спеціалізації агропромислового комплексу, вказують на формування приміського агропромислового комплексу, що сформувався на базі високотоварного та інтенсивного виробництва овочів, фруктів, картоплі, молочних і м'ясних продуктів, яєць, квітів. При цьому виділяють три пояси спеціалізації [5, с. 129-133].

Матеріали і методи

Основними методами дослідження є : математико-картографічне моделювання (за яким на основі картографічного матеріалу виокремлено субурбанізаційні зони), порівняльно-географічний метод (виявлення ознак подібності і відмінності у геопросторовій організації субурбанізаційної зони), виробничо-територіальної типізації (дослідження сільськогосподарської спеціалізації приміських територій), ідеалізації (при розробці пропозицій раціональної сільськогосподарської спеціалізації в субурбанізаційній зоні) тощо.

При обґрунтуванні меж субурбанізованих зон застосовано математико-картографічне моделювання в основі якого розрахунок показника напруги поля демографічного впливу. Цей показник характеризує силу впливу міста, що залежить від величини міста і розраховується за формулою [6, с.194; 7]:

$$EB = HA / R^2AB \quad (1)$$

де EB – напруга, яка створюється центром А у точці розміщення населеного пункту В; HA - людність міста А; RAB – відстань між центром А і поселенням В. При розрахунку напруги поля демографічного впливу м. Івано-Франківська в розрахунках приймалися до уваги відстань від центру (м. Івано-Франківська) до інших населених пунктів за автомобільними шляхами.

Результати і обговорення

Становлення агломераційних зв'язків охоплює не лише окремі населенні пункти, що розташовані близько і взаємопов'язані між собою. Вони об'єднують і простір між ними, перетворюючись у локальну систему розселення. В ядрі завжди знаходиться багатофункціональне місто (декілька міст), яке притягує до себе навколишні території і населені пункти, створюючи більш привабливі умови для життя людей, господарської діяльності , розвитку культури та інновацій .

Розміри і напрямки маятникової міграції дають змогу встановити наскільки населені пункти приміської зони пов'язані із містом-ядром, а отже, наскільки значною є їх інтегрованість у агломерацію Івано-Франківська. За межами свого населеного пункту працює більшість населення всіх підзон, але ця величина досягає максимуму в 10-км підзоні (82,1% від зайнятого населення). Порівняно менша кількість зайнятих у 5-км підзоні пояснюється поширенням впливу Івано-Франківська на ближні села (Ямниця, Хриплин, Микитинці, Загвіздя) і відповідно більшою кількістю робочих місць в межах цих населених пунктів.

В Івано-Франківській області , як і інших агропромислових регіонах мережа міських поселень представлена одним великим містом (обласний центр) і густою мережею малих містечок. Разом з тим процес урбанізації торкається не тільки міських поселень , але й поширюється на сільську місцевість , зумовлюючи в ній трансформацію демографічних і соціально-економічних процесів. Селяни передмістя здебільшого орієнтуються не на розвиток підсобного господарства, яке гарантує хоча і стабільний, але все ж невисокий рівень доходів, а на зайнятість в офіційній чи тіньовій економіці, що забезпечує прийнятний рівень грошових доходів. Це перш за все позначилось на зменшенні поголів'я худоби в особистих підсобних господарствах населення, окрім цього на зменшення ролі тваринництва вплинули: 1) збільшення виробниками м'ясної продукції імпорту недорогої сировини із Польщі; 2) розвиток потужних тваринницьких комплексів агрофірм «Даноша», «Росан», «Авангард» і переробних

підприємств в межах області; 3) поширення розгалужених мереж дистрибуції молочної і м'ясної продукції виробництва агрофірм з Львівської («Галичина», «Родинна ковбаска»), Тернопільської («Молокія», «М'ясовіта»), Хмельницької («Тулчин») та інших; 4) монополізація заготівлі молочної і м'ясної сировини компаніями-посередниками, що занижують закупівельні ціни з метою забезпечення власних надприбутків; 5) невідповідність державних дотацій тваринництву потребам галузі; 6) відсутність власних переробних виробництв на рівні сіл і селищ, залежність від обмеженої кількості закупівельників; 7) монополізація міських ринків перекупниками і зменшення можливості селянину збути власну продукцію без посередника.

Внаслідок збільшення чисельності населення в окремих приміських селах, а також відчуження сільськогосподарських ділянок під потреби котеджної і багатоповислової забудови, показник забезпеченості сільськогосподарськими угіддями зменшується і свідчить про зростання урбанізованості території.

Найбільш чітко простежується зменшення забезпеченості сільськогосподарськими угіддями загалом та зокрема ріллею, пасовищами і сіножатями в напрямку від периферії системи розселення до її центральної частини. Це цілком очікувана закономірність, оскільки більша щільність населених пунктів і зростаюча площа забудованих територій у безпосередній близькості від Івано-Франківська пояснюють меншу площу земель сільськогосподарського призначення.

Такі процеси можуть свідчити про збільшення процесів включення земель до заселених територій (поширення поселенських ландшафтів) до межі радіусом 15-км від Івано-Франківська. Отже, процеси субурбанізації відбуваються тут найбільш інтенсивно.

Збільшення площ для товарного виробництва у 15-км і 20-км підзонах окреслює орієнтовну межу поширення субурбанізаційних процесів в аспекті сільськогосподарського виробництва. Натомість товарне виробництво на землях найближчих до Івано-Франківська 5-км і 10-км підзон зведене до мінімуму. При цьому воно орієнтоване на виробництво сільськогосподарської продукції підвищеного попиту на міських ринках.

Орієнтований розмір приміської зони м. Івано-Франківська окреслений 20-км. радіусом. Така відстань теоретично відповідає прийнятним для великого міста межам прояву агломераційного ефекту. В окреслену приміську зону увійшли 2 міста (Івано-Франківськ, Тисмениця), 3 селищні ради (Богородчанська, Лисецька, Єзупольська), 77 сільських рад. З метою остаточного визначення межі приміської зони м. Івано-Франківська ми використали метод бальної оцінки різних критеріїв (16 показників), які на нашу думку, визначають рівень рурбанізації (поширення міських форм способу життя) того чи іншого сільського населеного пункту в зоні впливу міста. Ці показники розподілені на демографічні, транспортно-географічні, соціально-географічні, динаміка житлового будівництва, та забезпеченість с/г угіддями. За розрахованими, для кожного населеного пункту, показниками напруги поля демографічного впливу Івано-Франківська нами здійснено виокремлення трьох зон різноманітної напруги (див. рис. 1).

Сільськогосподарські виробники, що розташовані в субурбанізаційній зоні і зорієнтовані на товарне господарство, зазнаючи впливу зростаючого попиту від численних міських споживачів, орієнтують свої господарства на задоволення цього попиту тим самим формують зону приміської сільськогосподарської спеціалізації. Ще фон Тюнен вказував на те, що в першому концентричному поясі, необхідно вирощувати «ніжні сорти городніх культур» - капусту, салат, ягоди, картоплю тощо, а приміське господарство супроводжується значними капіталовкладеннями, в тому числі влаштуванням оранжерей, парників та ін. В тваринництві господарства повинні орієнтуватись на виробництво продукції скотарства та птахівництва [2].

В Івано-Франківській субурбанізаційній зоні в стадії формування можна виокремити два пояси сільськогосподарської спеціалізації. Перший пояс спеціалізації (територіально ідентичний з зоною максимальної напруги поля демографічного впливу) сформований сільськогосподарськими підприємствами та індивідуальними господарствами населення, що займаються овочівництвом, картоплярством та птахівництвом. Другий пояс спеціалізації більш відділений від м. Івано-Франківська (територіально співпадає з середньою зоною напруги поля демографічного впливу), в сільськогосподарській спеціалізації має за основу овочівництво, картоплярство, садівництво, м'ясо-молочне скотарство, птахівництво, м'ясо-сальне свинарство з зерновим господарством.

З подальшим віддаленням від ядра (м. Івано-Франківськ) в сільськогосподарській спеціалізації домінуючим залишається молочно-м'ясне скотарство з розвинутим птахівництвом, свинарством, картоплярством, садівництвом та овочівництвом з додаванням кормовиробництва, буряківництва та вівчарства.

Висновки

На підставі розрахунків показників напруги поля демографічного впливу та бальної оцінки на основі 16 критеріїв виділено субурбанізаційну зону м. Івано-Франківська;

З'ясовано що зміна структури землекористування в різних концентричних колах (м.Івано-Франківськ) відображає зміни в спеціалізації сільського господарства. З віддаленням від обласного центру суттєво зменшується частка ріллі, садів та інших багаторічних насаджень в структурі

землекористування і збільшується – пасовищ та перелогів. Отже, модель фон Тюнена «працює» у окремому випадку субурбанізаційної зони Івано-Франківська і досить коректно пояснює просторову диференціацію землекористування та спеціалізацію сільського господарства.

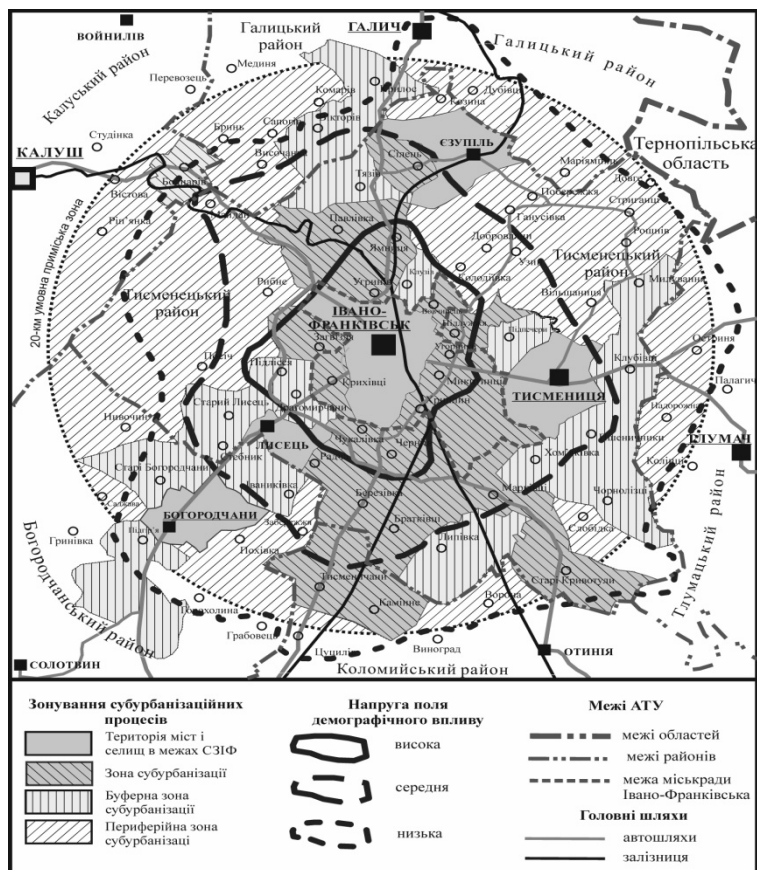

Рис. 1. Приміська зона Івано-Франківська

Проаналізовано територіальні відміни в сільськогосподарській спеціалізації субурбанізаційної зони м. Івано-Франківська, що дозволило виокремити два пояси сільськогосподарської спеціалізації. Перший пояс спеціалізації сформований сільськогосподарськими підприємствами та індивідуальними господарствами населення, що займаються овочівництвом, картоплярством та птахівництвом. Другий пояс в сільськогосподарській спеціалізації має за основу овочівництво, картоплярство, садівництво, м'ясо-молочне скотарство, птахівництво, м'ясо-сальне свинарство та зернове господарство;

В субурбанізаційних зонах великих міст агропромислових регіонів України сільськогосподарські товаровиробники відреагували на ті умови, що диктує ринок, і в товарному виробництві, виготовляють лише ту продукцію яка приносить максимальний прибуток при мінімальних затратах. З-поміж, особистих підсобних господарств та у фермерських господарствах приміської зони, у більшості, домінує рослинницький напрям.

Література

1. Пosaцький Б.С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ-ХХІ ст.) / Б.С. Пosaцький — Львів: НУ «Львівська політехніка», 2007.— 208 с.
2. Б.Н. Семевський Теоретическая экономгеография / Семеновский Б.Н. // Под редакцией Н.Т. Агафонова. Ленинград «Наука» Ленинградское отделение, 1981 – 172с.
3. Пістун М.Д. Територіальна структура аграрно-територіального комплексу (АТК) / М.Д Пістун // Экономическая география. Межведомственный сборник, выпуск 17 (на украинском языке) Издательское объединение «Вища школа» - 1974 г., 134 с., С. 88-97.
4. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів : [навч. посібник] / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Провотар. – К.: Либідь, 1997. – 200с.
5. Ішук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту/ Ішук С.І., Гладкий О.В. – К.: ВГЛ «Обрії», 2005. - 239с.
6. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: геодемографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
7. Ныммик С.Я. Региональные системы поселений как каркас районнообразования / С.Я. Ныммик // Вестн. Моск. ун-та. Серия 5. География. – 1969. – № 3. – С. 35 – 45.

Аннотация. И. И. Закутинская, Р. Р. Сливка, М. Д. Заячук **Субурбанизационная зона г. Ивано-Франковск и его пригородная сельскохозяйственная специализация.** Урбанизация в современной Украине проходит на фоне депопуляции населения в комплексе с экономическим кризисом. Оба обстоятельства коснулись как городов, так и сельской местности. Абсолютное количество городского населения в Украине уменьшается, хотя существуют города, которые продолжают расти. Демографический кризис на селе обусловлен тем, что в трудных экономических условиях молодое работоспособное население репродуктивного возраста мигрирует в города. Это способствует дальнейшему росту части городских жителей и абсолютного количества жителей некоторых городов, особенно наибольших и тех, которые находятся в аграрных слабо урбанизированных регионах. Специализация сельскохозяйственного производства сопряжена с его размещением. Они являются формами общественного разделения труда и находятся в постоянной взаимосвязи и взаимообусловленности. Размещение характеризует количественную сторону общественного разделения труда и указывает, какие виды продукции, в каком размере и на каких площадях производятся на той или другой территории (в зоне, области, районе, микрорайоне, отдельной производственной единице). Уже много лет в мировом сельском хозяйстве прослеживается тенденция к углублению специализации сельскохозяйственного производства на всех уровнях его организации.

Ключевые слова: пригородная зона; субурбанизация; урбанизация, сельскохозяйственная специализация пригородной зоны; напряжение поля демографического влияния; Ивано-Франковск.

Abstract. I. I. Zakutynska, M. D. Zayachuk, R. R. Slyvka **Suburban zone of Ivano-Frankivsk city and suburban agricultural specialization.** Urbanization in modern Ukraine takes place against the background of depopulation along with the economical crisis. These two factors have influenced both cities and rural territories. Thus, absolute number of urban population in Ukraine decreases, although there are cities which continue their growth. Demographic crisis in the rural communities causes the outflow of young able-bodied population in their reproductive years to the cities because of severe economic climate. This contributes to further increase of the number of urban citizens and the absolute amount of citizens in certain cities, particularly the largest ones and those located in agrarian poorly urbanized regions. Specialization of agricultural industry is closely connected to its localization. They are the forms of social division of labour and present constant interrelation and interdependence. Localization characterizes the quantitative aspects of social division of labour and indicates the types of industry, to which extent and on what areas they are produced on this or that territory (zone, region, district, micro-zone, a separate industrial unit). The world's agriculture has been showing a tendency to enhance the specialization of agricultural industry at all levels of its organization for many years already. Fewer and fewer enterprises and regions work on the basis of self-sufficiency which used to dominate before.

Keywords: suburban area; suburbanization; urbanization; agricultural specialization of the suburban area; demographic impact field tension; Ivano-Frankivsk.

Поступила в редакцию 03.02.2014 г.